

BISMARCK HERCZEG KÖZGAZDASÁGI NÉZETEI.

A német egység megalapítása első sorban politikai kérdés volt s azért ezen kérdés megoldása tényleg a nagy politikai győzelem után, melyet Bismarck hosszú éveken át folytatott előkészületek után a francia nép felett a német fegyveres erő segítségével létesített, mintegy magától bekövetkezett. A porosz királyt a német fejedelmek Németország császárául elismerik s a német egység meglett. De a létesítés nagy ténye után a német egység föntartásának nagyobb kérdése nyomult előtérbe; ezen nagy kérdés megoldásánál a politikának segítségül kellett hívnia a közgazdasági tudományt. Meg kellett oldani azt a föladatot, hogy a politikailag erőssé lett Németország politikai egységének fentartásához a szükséges anyagi erő felett rendelkezzen; meg kellett oldani azt a kérdést, mikép lehet egy politikai erős nemzetben az egyes egyéneket is az anyagi sors jó oldalával megismertetni; mikép lehet az elégedetlen munkáselemet a világ rendjével kibékíteni; mikép lehet a termelés különböző ágait: a földművelést ép úgy, mint az ipart, a nemzeti fogyasztás számára tevékenységében fokozni; mikép lehet az anyagi élet föltételeit akkép szabályozni, hogy idegen nemzetek lehetőleg legkisebb befolyással birjanak a belföldi nemzeti erőkre; miként kell esetleg az államhatalmat is a közgazdaság fejlesztésére fölhasználni és az állam tevékenységét is belevonni az anyagi erők termelésénél; miként kell a népek megadóztatását abban az irányban szabályozni, hogy egyrészt az állam pénzügyei kellő források felett rendelkezzenek, másrészt az egyesek is az igazságnak leginkább megfelelő módon s tehetségeik arányában adózzanak.

Íme, egész özőne a társadalmi, nemzetgazdasági és pénzügyi kérdéseknek. Bismarck — a német politikai egység megteremtője, ha legnagyobb s élete főművét biztosítva kívánta

látni, nem térhetett ki ezen kérdések elől s mintegy önmagától kellett arra a térre lépni, melylyel azelőtt komolyan és szakszerűleg alig foglalkozott. Kezébe vette a közgazdasági kérdések megoldását és erőszakos természetéhez híven, oly irányba terelte azokat, mely azután a kontinentális államok magatartása és közgazdasági politikájára nézve nem maradhatott hatás nélkül. A tudomány is már tanácsadólag, már bírálólag foglalkozik a nagy államférfi közgazdasági problémáival; az előbbi liberális nemzetgazdasági irány »orthodox« jellegével szemben keletkezik egy »neolog«-nak tetszelgő irány, melynek jellemvonása a szociális kérdéseknek akkép lehető megoldása, hogy az állam nagyobb tevékenységgel lép be, mint közgazdasági tényező. Az állami vasutak rendszere, a munkások biztosítása, a termelési ágak védelme, az indirekt adók túlajtása esetleg monopolok alakjában, a tőkének lehetőleg rendszabályozása, most napirenden álló problémák és Bismarck nagy nevével kapcsolatos közgazdasági kérdések.

Ily körülmények közt nem érdeknélküli e nagy férfiú közgazdasági működését röviden tárgyalni, még pedig saját iratai, illetőleg beszédei és parlamenti nyilatkozatai alapján, a mit ezuttal annál könnyebben tehetünk, minthogy Poschinger ezeket a beszédeket legközelebb összegyűjtve: »Fürst Bismarck als Volkswirth« cím alatt közrebocsátotta.

Az *ipar* és a munkások ügye tekintetében Bismarck, a korábbi években politikai jellegéhez, a konservatismushoz híven, a czéhrendszer mellett nyilatkozott. A mesterembereknél mutatkozó elszegényedés okait (1849. okt. 9. tartott beszédében) legalább részben az iparszabadságnak s azon nyomásnak tulajdonítja, melyet az iparszabadság következtében a tőke a munkára gyakorol. »Ha nem félünk az egyesek szabadságát más viszonyokban korlátozni; ha nincs aggodalmunk, midőn a védvamosokat törvény által segítjük, miért habozunk akkor, a midőn a mesterember számára kell védelmet nyújtani?.. Igaz, az iparszabadság a közönségnek sok előnyt nyújt, olcsó árúkat szolgáltat, de ezen az olcsóságon a kézművesség nyomora és szenvedése tapad«. Kívánja ennél fogva, hogy a czéhrendszer kötelező belépéssel minden iparos számára elrendeltessék. A czéhrendszer előnyeiül a következőket mondja: a mester-ségben az illető iparos alaposabb kiképzésben részesül; a túlságos verseny korlátoztatik; a tőke túlhatalma ellen a

czéhben levő egyesülési erő alkalmas szövetkezeteklétesítése által védelmet nyújt. A czéhrendszer a túlságos munkamegosztást is gátolja; az, hogy például egyes legények csak gomblyukakat varrjanak, a czéhrendszerben lehetetlen. Sokan azt állítják, hogy a kötelező czéhek egy jogállamban lehetetlenek és hogy egy ily állam kényszert nem rendelhet el; ezzel szemben Bismarck a czéhbeli kényszert összehasonlítja a védvámmal; a védvám megtiltja a belföldön lakónak, hogy czikkeit ott vásárolja, a hol azok legolcsóbbak és késztetni őt arra, hogy a belföldi gyárakból elégítse ki szükségleteit. A védvám épugy, mint a czéhrendszer, a lakosság egy részének előnyeül, a másik részt áldozattal terhelik, kötelezik ez utóbbit arra, hogy az árucikkeket drágábban vegyék, hogy az előbbiek kenyérkeresetükben biztosítva és védve legyenek. A védvám a gyárosok gazdagítására szolgál, a czéhrendszer ellenben a mesteremberek nyomorát és anarchiáját kívánja elhárítani.

Az idők akkor ezen eszmékre nem voltak alkalmasak és az iparszabadság Poroszországban is egész hatalmával kifejlődött. Bismarck pályáján a közgazdasági ügyek fejlődésére közvetlenül nem hatott, de alapeszméi az idők haladásával lassan a szocialisztikus felfogások felé terelték őt.

Mint poroszminiszterelnök, az akkoriban Schultze-Delitzsch és Lassalle közt folyt heves küzdelmeket érdeklődéssel követte és határozottan Lassalle nézetei felé hajlott; erre mutat például egy az államminiszteriumhoz (1862. november végén) intézett irata, a melyben a rokkant munkásokat öreg napjaik védelme végett nyugdíjpénztárakban biztosítva szeretné látni; erre mutat az, hogy egy munkás-küldöttségnek a királynál kihallgatást eszközölt s ez alkalommal a király egy szövetkezet alapítására magánpénztárczájából 12.000 tallért adott; erre mutat az, hogy 1866-ban Dühring ismeretes közgazdasági író által emlékiratot készített azon kérdéstről, mikép lehetne esetleg állami eszközök segítségével a munkások sorsán segíteni. De sem ebben a korszakban, sem az északnémet szövetség korában (1867—1870.) a német iparpolitika még át nem tért a szociális térre, hanem határozottan szabadelvű maradt; a közgazdasági politika vezére Delbrück volt, benne bizott Bismarck föltétlenül, illetőleg ő még annyira el volt foglalva a politikai aktio terén, hogy segédmunkásainak a közgazdaság terén szabad kezet engedett; ezek pedig a

kereseti tevékenység teljes szabadságában látták a közgazdasági jólét főfeltételeit. Pedig ezen időben a törvényhozás igen tevékeny volt, így az ipartörvény, a szövetkezetekről, a segélypénztárakról, a munkabér lefoglalásáról, a vasuti sérülésekről, a védjegyekről, stb. törvények hozattak.

Mióta azonban a közgazdasági ügyeket maga vette kézbe, az iparpolitikában is régi kedvencz eszméi jöttek a felszínre. Igaz, a czéhrendszerről táplált véleményét a korszak szelleme nagyon is átídomította és azok az intézkedések, melyek a czéhek, illetőleg az »Innung«-okról a német törvényhozás által elfogadtattak, távol állanak a kényszertársulatoktól és inkább az erkölcsi hatásra számítanak, melyeket az »Innung« tagjai saját tevékenységük által kifejthetnek; e részben az osztrák ipartörvény, sőt még magyar ipartörvényünk is (daczára számos liberális kibúvóinak) sokkal reactionariusabb — nem is említve azt, hogy Németországban a qualificatio követelésére soha sem tértek át s ezt a dicsőséget átengedték nekünk s még jobban az osztrákoknak. De már a munkásügyben egészen másképp gondolkozik; még 1878. októberben nyíltan hangoztatta, »hogy ha szocialdemokrata részről észszerű javaslatokat tesznek arra nézve, miképen kell a jövőt alakítani, hogy a munkások sorsa javíttassék, ő hajlandó lenne ezeket a javaslatokat teljes jóakarattal megvizsgálni és még attól a gondolattól sem riadna vissza, hogy a munkások javára az állam segélye igénybe vétessék«. És azóta a szociális kérdések egész serege napirenden áll: a normal munkanap, a vasárnapi munkaszünet, a munkabér biztosítása, a munkások balesetelleni biztosítása, a rokkant-biztosítás, a munkásoknak a vállalat nyereségében való részeltetése stb., ezek az eszmék lettek napirenden lévők, és nemcsak Németországban, hanem a szomszéd államokban is a törvényhozás tevékenységét veszik igénybe. Németországban magában az 1879. május 14-iki törvény az élelmi szerek meghamisításáról, 1880.. 1881. és 1883-ban az ipartörvény többrendbeli módosítása eszközöltetett, melyeknek lényege az iparosok egyesülése az u. n. Innung-okban, végre 1883. június 15-én a munkások betegségelleni biztosítása és 1884. július 6-án a baleset elleni biztosítás szabályoztatott törvényekkel. Egy további lépés a rokkant-biztosítás is ezekhez fog vezetni. A munkások biztosításánál a kormány az állam behatását sokkal messzebb menő

részvétellel kívánta, de a törvényhozás az államnak direkt, pénzzel való segélyezését visszautasította és csak bizonyos tartalék alakjában helyezi kilátásba.

A *vasuti* politikában Bismarck jelenlegi ideálja az államvasuti rendszerben fekszik. Ebbeli nézetei is csak a német egység létrejövetele után fejlődtek ki. Tudvalevő dolog, hogy Németországban is a vasutak egy része állami, más része a magánkezelés alatt — részben állami subventióval — fejlődött ki és hogy itt is, miként más államokban a különböző társulatok és államok kezelése kölcsönös versenyre, a tarifák rendszer nélküli felállítására, kartellekre vezetett. Már 1871. évben mint birodalmi vasutat megszerzé Bismarck az elsass-lotharingiai vasutakat; ebbeli tényének első sorban politikai jellege volt, mert, mint maga mondja, nem látszott czélszerűnek, hogy egy nagyobb részt francia társaság, melynek vasutai csak egy negyed részben fekszenek Elzász-Lotharingiában, tovább is kezelje azokat. De 1875. évben már minden felé hangoztatta szükségét annak, hogy a német vasutak a birodalom által megszerzeztessenek s így azután egységes vezetésük által azt a közgazdasági hasznot nyujtsák, melyet a vasutak nyujtani hivatvák. Ebbeli eszméjét a császár nagy érdeklődéssel vette, a porosz miniszteriumban pedig csak az igazságügyi miniszter említett fel némi aggályokat a fennálló porosz vasutijog alapján. Hozzáfogott tehát a birodalmi vasutak megteremtéséhez; egy birodalmi vasuti hivatalt állított föl, de a területi államok hatalma itt sokkal erősebb volt, semhogy Bismarck czélját egy könnyen elérhette volna. Ez okból, a nélkül, hogy eszméjét mint elérendő célt elejtette volna, a porosz vasutak államosítására törekedett. Több ízben kifejtette nézeteit az államnak, mint a vasutakkal szemben irányt adó tényezőnek jogosultsága felett s különösen utalt a különbözeti viteldíjak hatására s azon visszásságokra, melyek a vasuti viteldíjak által magára az állam vámpolitikájára nézve keletkeznek és oda hat, hogy legalább a vasuti díjak tekintetében a német vasutak egységes irányt kövessenek. 1879. február havában a szövetségi tanácshoz intézett emlékiratában tüzetesen kifejti a vasutak önkényszerű tarifképződésének kártékony hatását és szükségességét annak, hogy a birodalom itt rendet csináljon. »A vasutak az állam által monopollal ellátott, nyilvános közlekedési utak, melye-

ken csakis egy vállalkozó jár, a nekik engedélyszerűen biztosított jogokban (a kisajátítás, a rendőri funkciók teljesítése, közkölcsonök felvétele, stb.) az állam fönségi jogaiból egyrészt átengedett a vasutaknak. Ezen fönségi jogok átengedése nem történt a pályatulajdonosok, hanem a közjó érdekében; de ebből azután az következik, hogy a pályakezelés gyakorlása nem engedhető át a pályavezetés önkényének, hanem hogy az a közjó igényei és a közforgalom követelményei szerint szabályozandó.« Az állam részéről ez a szabályozás mind a magán, mind az állami kezelés alatt álló vasutakon egyenlőképp eszközendő; mert az egyes államra nézve sem lehet a vasuti díjak föllállításánál irányadó csak a vasutban fekvő tőkének jövedelmezősége, hanem az általa gyakorolt privilegiumból folyólag a közforgalom gyümölcsözővé tétele és a népesség vagyonosodásának növesztésére kell törekednie. Mindezekből az következik, hogy a vasutak díjtételeinek megállapítása a birodalom föladatai közé tartozik. A vasuti díjszabások megállapítása pedig akképp eszközendő, hogy: *a*) szerkezetük világos legyen és hogy mindenki könnyen kiszámithassa a küldeménye számára járó díjtételt; *b*) hogy a birodalom polgárai minden gazdasági területen belül egyenlő előnyökben részesüljenek; *c*) hogy azon hátrányok mellőztessenek, melyek a jelenlegi rendszer mellett a kisebb vállalkozóra és iparosra súlyosodnak; *d*) hogy alkalmazása a vasutakat gazdaságellenes üzempazarlásra ne utalja és a pályahivatalnokok integritását ne veszélyeztesse.« Kivánsága szerint azután a német vasutak tényleg átdolgozták díjtételi rendszerüket s ez által is segítették azt a kereskedelmi politikát, melyet Bismarck Németország számára követelt.

A *pénzügyek* terén a német birodalmi kancellár mindig egy és ugyanazon a nézeten volt, a mely abban állt, hogy az indirekt adóknak sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított, mint a direkteknek. Ezt a felfogását, illetőleg nézetének ezen állhatatosságát nagy részben kimagyarázza az a körülmény, hogy a német birodalom pénzügyeinek javítására tényleg az alkotmány értelmében a direkt adókat nem igen lehetett igénybe venni másképp, mint az egyes államokra kiszabott matrikular adók alakjában, de ez esetben azután minden egyes állam és nem a birodalom lépett fel mint adókövetelő és gondoskodott arról, hogy a rája kirótt összeg lakosai által

fedeztessék, vagyis a matrikular-járulékok mikénti fedezése a birodalmat nem illette. Ily körülmények közt nem maradt más hátra, mint vagy az egyes államok hozzájárulásával megelégedni, vagy ha a birodalom pénzügyeit függetlenekké kívánta tenni az egyes államok adózási rendszerétől, illetőleg ha azt a célt akarta elérni, hogy az egyes államok törvényhozó testületei a birodalom által kirótt összegek fedezése iránt évenként diskussióba ne bocsátkozzanak és ez alkalommal a birodalom költséges volta szóba ne jöjjön, az indirekt adók kifejlesztésére, intensívebb igénybevételére kellett törekednie, és hogy ez utóbbi utra tért Bismarck, az egész jelleme és független természetének egyszerű következménye.

Nem érdeknélküli még azon időből egyes nézeteit hallani, midőn még nem a birodalom számára tervezte adópolitikáját; már ekkor a direkt adók, főkép a földadó ellen hangosan felszólalt. Szerinte a földadó azzal a természettel bir, hogy az illető adózó vagyont tőkájében kisebbiti; ezzel a hatással semmiféle más adó nem bir s a földadó-emelés ellen fölszólal. Ugyancsak az 50-es évekből — az őrlő és vágó adóról levén szó, az indirekt adók természetét és előnyét ekkép emeli ki: nem tarthatom ezt az adót, mint általában majdnem valamennyi indirekt adót — oly rosznak, mert ezek több év folyama alatt majdnem oly egyensúlyba helyezkednek a különböző adófizetőknél, mint a viz szine, ugy, hogy biztossággal nem lehet tudni, ki viseli, kire nehezedik az. Ha a mészáros a mezőgazdától marhát vesz, az alkunál mindig hivatkozik, hogy ennyi meg ennyi adót kell fizetnie a városi vámnál, tehát az árban ennyivel kevesebbet ad; nem lehetetlen, hogy a mészáros a fogyasztási adót még a fogyasztókra is áthárítja, törekvése legalább az és ebből kitetszik, hogy a városi fogyasztási adó esetleg áthárítható arra (ez esetben a gazda), a ki a városi fogyasztási vonalon kívül lakik. Abban a kabátban, melyet valaki Berlinben vásárol, egy része azon fogyasztási adónak hárul át a vevőre, melyet a szabólegények a malomadó által megdrágult kenyérben fizetnek. Ugyanezek a nézetek hangzanak ajkairól, midőn az észak-német szövetség számára az indirekt adók szaporítását követelte: »Kénytelen vagyok abban a pár csizmámban a sört, melyet a czipész inni szokott, és a mi naponkinti szokásaihoz tartozik, megfelelő részletében megfizetni«.

Az észak-német szövetség idejében meghonosította a sóadót (1867. okt. 12.), a dohányadót (1868. május 26.), szabályozta a postadíjat (1867. nov. 4.), a váltóbélyeget (1869. jun. 10.), a cukoradót (1869. jun. 26.), a söradót (1872. május 31.) és fölemelte a kávé vámját (1870. május 17.). Már ekkor sokkal messzebb menő tervei voltak, de a szövetség, számos előterjesztéseit visszautasította; így visszautasította a 15 garasos petroléumvámot 1868-ban és 1870-ben; a dohánybehozatali vámnak 4 tallérról 6-ra emelését 1868-ban; a keményítő-cukor és keményítő-szörp adó alá vonását 1870-ben; a szeszadónak $33\frac{1}{3}$ százalékkal való emelését 1869-ben; a tőzsdeadó meghonosítását 1869-ben; a söradó emelését 1869-ben; a világító gáz megadóztatását 1869-ben.

Egész erővel azonban csak a német birodalom létrejötte után és akkor fogott a pénzügyek rendezéséhez, midőn észrevette, hogy a birodalom pénzügyeit súlyosan kezdik érezni az egyes teritorial államok s attól lehet tartani, hogy ebből maga a birodalom sorsa is függővé lehet. Poroszország például 1875-ben 32 millió márka matrikular-járulékát 1879/80. évben 43 millióra volt kénytelen emelni és ezen összegek daczára a birodalom 1879/80. évben 77 millió márka adósságot volt kénytelen fölvenni. Itt gyors segély volt szükséges. Bismarck átgondolta a helyzetet és pénzügyi terve készen volt: oly adórendszert kell meghonosítani, a mely egyrészt könnyebbitést nyújt, másrészt új jövedelmi forrásokat nyit, azaz a matrikular-járulékokat meg kell szüntetni és az indirekt adókat és vámokat, melyek okvetlenül nem szükséges fogyasztási cikkekre nehezedenek, meg kell honosítani, illetőleg emelni. Az adókat akkép kell szabni, hogy az legalkalmasabban iljék, illetőleg mert soha sem alkalmas, hogy azt a nép legkönnyebben viselhesse. Hogy Bismarck terveit Németország nem helyeselte, ez nemcsak abból következik, hogy egyik pénzügyminiszter a másiknak adta át székét, de kivált abból, hogy javaslataival több ízben megbukott, hogy az adóemeléseket sok esetben csak mesterséges pártalakítások után vihette keresztül, sőt a monopolokat, daczára azon roppant pénzügyi előnyöknek, melyeket előterjesztéseiben kilátásba helyezett, legnagyobb erőfeszítések után sem bírta letárgyaltatni. Minthogy azonban időközben — daczára annak, hogy az indirekt adók- és vámokból a birodalom jövedelme

1875-ben 246 millió márkáról 1889/90. pénzügyi évben 528 millióra emelkedett, a matrikular-adók is a birodalom szükségleteinek óriási fokozása után még mindig óriási mértékben szaporodnak, úgy, hogy az 1875-ben volt 68 millió márka 1889/90. pénzügyi évben 228 millióra emelkedtek — terveit talán továbbra is ugyanazok maradnak. Talán titokban örvend Bismarck ennek a progressiónak; talán azt hiszi, hogy ily növekvés mellett előbb-utóbb mégis csak rászánja magát a birodalmi parlament is arra, hogy az indirekt adók monopol formájával is megbarátkozzék (a német szeszadó legjobb esetben 50 millió márka tiszta jövedelmet ad a birodalomnak, a szeszmonopol számára Bismarck legkevesebb 300 millió márka tiszta jövedelmet helyezett kilátásba) és akkor természetesen pénzügyileg is független birodalom lesz, mely a területi államokkal szemben a német egységet politikailag is legjobban biztosítandja.

És most térjünk át a *kereskedelmi politikára*. Sehol sem mutatkozik államférfinál oly roppant nézetváltozás, de sehol sem mutatkozik újabb időben a viszonyokkal szemben oly erőszakos intézkedés és az intézkedéseknek a nemzetközi viszonyokra való áthárulása, mint Bismarck vámpolitikájában. Még 1876. évben a szabadkereskedés oly hive, hogy Angolországot tekintette a vámpolitikában mintaképül és eszményképe az volt, hogy a német vámtarifát csak oly terjedelemben szeretné látni, hogy az egészet egy látogatójegyre szoríthassa; és néhány hónappal később egy fordulat, melynél a merkantilisták védvámjai még nem hallott agrár és erdészeti prohibív vámokkal egy harmonikus chaoszá vegyülnek.

Mily szabadelvű nézetei voltak a vámpolitikáról még 1875. évben, mutatja az a beszéd, melyet ezen év november 22-én a birodalmi tanácsban tartott; e beszédében mondja a többek közt: »Kérdés, akarnak-e önök bennünket támogatni, ha abban az irányban haladnánk, hogy vámjainkban megszabaduljunk azon óriási mennyiségű vámköteles tárgytól, hogy visszavonuljunk az egyszerű pénzügyi vámok rendszerére és mindazon cikkeket, melyek nem igazán pénzügyi jelentőségűek, azaz, melyek elég jövedelmet nem nyújtanak, vámtarifánkból törölnők, azt a tiz vagy tizenöt cikket pedig, mely a legnagyobb jövedelmet nyújtja, oly jövedelmezőségre kényszeríténők, a milyent egyáltalában pénzügyeink számára

a vámból óhajtunk.« De már 1875. vége felé jelenségek mutatkoznak, melyek a szabadkereskedés elvével összhangba hozhatók nem voltak. Ismeretes, hogy az 1873-iki német általános vámtarifa a vámok leszállításában a lehető szabadelvű volt s a többek közt elhatározta, hogy a vasvámok 1877. év elején teljesen megszűnjenek; minden költségvetési vita alkalmával fölszóltak a vasipar emberei ezen törvény ellen és követelték megszüntetését vagy legalább halasztását. Ezen, a vasiparosok részéről táplált agitatio egyszerre szövetségtársat talált a francia kormány azon intézkedésében, melylyel az a vasárúk kivitele alkalmával a nyersvas vámját visszatérítette, ha a kivívó a külföldről behozott vasról vámnyugtákat fölmutatott. Miután a francia kormány ez alkalommal nem követelte annak kimutatását, hogy az illető gyáros tényleg maga hozta be a nyersvasat külföldről; ezen, a francia vámeljárásban »acquits à caution« név alatt ismeretes rendszer tulajdonképen kiviteli praemium jellegével birtság természetesen az amugy is jajveszéklő német vasiparosok a francia bevittel szemben károsodásokat mutattak fel. Németország a francia kormány eljárása ellen reklamált s ez alkalommal találkoztunk első ízben a szabadkereskedés szellemével egybe nem egyeztethető »retorsiok« hangoztatásával, midőn Bismarck kijelenti, hogy ha a szóban álló vámkezelés meg nem szüntettetik, Németország kénytelen lesz francia vaszikkektől a francia praemiumok összegének megfelelő vámokat szedni. És a vámpolitika terén minden államban, mint »vaskalaposok« működő vasiparosok folytatják az agitációt! Peticzió peticzió után kerül a törvényhozáshoz, Bismarckhoz, az egyes államok kormányaihoz. Az irányadó lapok, élükön a »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« a vasiparosok pártjára állanak; a wiesbadeni kormány kijelenti, hogy a vasipar helyzete a vámok föntartását követeli; a porosz miniszteriumban egyes miniszterek hasonlóképen a nézet felé hajlanak és Bismarck legalább is megfontolandónak tartja a kérdés vitatását. De a szabadkereskedés oszlopai Camphausen pénzügyminiszter, Philipsborn miniszteri igazgató és kivált Delbrück miniszter hajthatatlanul ragaszkodnak elvükhöz s még nem engedik át hatalmukat a már-már ingadozó Bismarcknak. Ekkor kezdődtek Oroszország törekvései, vámpolitikájában is az elzárkózás rendszerét meghonosítja. A vámoknak aranyban való fizetése magában véve

is már oly újítást tartalmazott, mely valamennyi orosz vámtételnek legalább 15%-kal való fölemelését vonta magával; de ezenkívül igen sok német árúczikk oly magas vámmal illettetett, hogy az tényleg prohibeáltatott és az orosz gyáraknak a fejlődésre rendkívüli előnyt nyújtott.

Bismarck ezekkel szemben több ízben hangoztatta a retorsio szükségét és ez alkalommal állította fel azon később reánk nézve is sajnosan alkalmazott elvét, hogy a *nagy politikának nincsen köze a kereskedelmi politikával*, hogy e kettő külön álló valami, mit egymással összezavarni nem szabad. »Ha a gazdasági területet a politikaival összekeverjük, borzasztó eredményekre jövünk, . . . vegyük azt az esetet, hogy akkor, midőn mi háboruban vagyunk, vagy valamely háborus bonyadalom fejlődik, Oroszország azt mondaná nekünk: igen, kedvezni fogok nektek és veletek fogok menni, ha megszüntetitek a szarvasmarhákra fennálló határzárt és szarvasmarháinkat bebocsátjátok. Nem volna-e ez egy méltatlan és visszatorlásra érdemes politika? Tegyük fel, hogy akkor, midőn Franciaország ellen kivonultunk, Ausztria azt mondta volna nekünk: csendben maradunk és jóakarató semlegességet követünk, ha a magyar borokat vámmentesen bocsátjátok be, a czukorra, fonalakra és efféle árúczikkekre pedig vámkedvezéseket nyújtatok; nem tudom, hogy abban a pillanatban mi lett volna a válaszuk. Az enyém — ha akkor Ausztria semleges magatartására szükségünk lett volna — az lett volna, hogy megadom a kívánt koncessziókat; erre nézve elég üzletember vagyok. De mi történt volna azután, miután mi Franciaországból győzedelmesen visszajöttünk? Akkor vagy fenyegető módon visszaköveteltük volna vámbeli függetlenségünket, vagy várakoztunk volna egy Ausztriára nézve kritikus pillanatra s ekkor mi azt mondtuk volna neki: most máskép áll a dolog, nemcsak visszaköveteljük a kicsikart vámengedményeket, hanem még a magunk számára követelünk kedvezményeket. A politikai viszonyok sokkal inkább hullámoznak, mint a forgalmi viszonyok és ha Oroszország tényleg abban az állapotban volna jelenleg, hogy reánk szorulna és mi bizonyos tekintetben bérbe állanánk hozzá vámengedmények fejében: ki nyújthatna nekünk arra nézve biztosítékot, hogy három év múlva mi nem jutunk abba a helyzetbe, hogy Oroszországra szoruljunk és hogy Oroszország akkor

ne mondja azt: igen, de mit adhatsz te nekem vámügyekben? Ilyen állapotokat nem szabad kívánatosaknak jelezni. A politikai viszonyok saját maguk közt jönnek egyensúlyba; a gazdaságiaknak leküzdése csak a gazdasági téren kereshető. Ha a gazdasági tér, mint küzdőtér elzáratik előlünk, akkor hiábavaló a beszéd, kár az időért, melyben vele foglalkozunk.»

És most fokról-fokra halad Bismarck a védelmi politika felé, míg végre 1878-ban kijelenti, hogy a német vámpolitikát többé abban az irányban nem lehet folytatni, a melyben azt eddig vezették és hogy ezentúl más irányt fog követni. 1877-ban az Osztrák-Magyar monarchiával a szerződési tárgyalások megakadnak, 1878-ban a német ipar állapotának felderítésére nagy enquête tartatik, ugyanazon évben kezdődik az agitáció a gabnavámok és más agrár czikkek védelme szempontjából, végre 1879. évben elkészül az új német vámtarifa; a német vámpolitika rálépett a védelem sikos lejtőjére; évenként újabb és újabb vámemelések javasoltatnak, a szabad kereskedés, mely nagygyá tette a német vámszövetséget, eltemettetik, Bismarck szerint a védelmi politika teszi erőssé az egységes német nemzetet.

Ezen nagy változás Bismarckban már 1874. évben csirázott. Akkor egy beszélgetésben a többek közt így szólott: »Unatkozom, a nagy dolgok meg vannak téve. A német birodalom kész. Elismeri és tiszteli valamennyi állam és nemzet. Esetleges koalitiokat, melyek minden állammal szemben, a mely nagy eredményeket mutat fel, létesülhetnek, könnyű lesz megelőzni. Ha Franciaország revanche gondolatokat táplál is, ellenünk szövetségest nem fog találni és a nélkül nem igen mer föllépni. Mi marad ily körülmények közt még számomra? A belügyi igazgatás? Igaz, nem vagyok épen mindennel megelégedve és néha-néha vágyat érzek magamban, hivatalomról lemondva képviselői mandátumért küzdeni és aztán a miniszterek életét ellenzéki séggel elkeseríteni. De mindez, ha bele is merülök akár a kormány, akár az ellenzék élén a beligazgatási kérdésekbe, csak igen alárendelt dolog azzal szemben, a mi eddig képezte feladatomban. Miért ne engedjek magamnak nyugalmat? Mindezen kívül tényleg fáradt vagyok! *Igen, ha arról volna szó, hogy a Németbirodalom számára hatalmas, megtántorithatlan pénzügyi alap teremtesse, a mely neki domináló helyzetet biztosítson és őt szerve*

összeköttetésbe hozza minden közérdekkel, az állam, a tartomány, a kerület és a község közérdekeivel, ekkor ott lennék én is, ekkor még egyszer neki lelkesülnék. Ez nagy és méltó feladat volna, mely arra ingerelhetne, hogy hanyatló erőmnek utolsó lehetőségét is erre szenteljem. Ámde ez a föladat roppant nehéz. Nem vagyok tulajdonképen szakértő e téren és mostani tanácsadóim, bármily ügyesek legyenek is a folyó ügyek elintézésénél, nem bírnak teremtő eszmékkal. Járt utakon mozognak. Arra vagyok utalva, hogy magam teremtsék reform-eszméket és végrehajtásukra keressem az eszközöket ott, a hol éppen megtalálom.«

Delbrück visszalépése a birodalmi hivatal vezetéséről külsőleg is jelzi a szabadkereskedés megszűnését és most a birodalom vámpolitikáját rendszerint Bismarck szokta a parlamentben ép úgy, mint a nagy közönség előtt védeni és vezetni. 1878. november 12-én a szövetségtanácshoz intézett iratában kifejti adó- és vámpolitikáját: »A pénzügyi, közgazdasági és kereskedelempolitikai viszonyok, melyek a vámegyleti vámtarifa jelenlegi alakjára befolyással voltak, az utóbbi évek folyamában lényegesen megváltoztak. A birodalom és az egyes szövetségi államok pénzügyi helyzete a birodalmi jövedelmeknek szaporítását követeli. . . . A német ipar jelenlegi helyzete, valamint a kereskedelmi szerződések lejártával a szomszéd nagy államokban és Amerikában a belföldi ipar javára mutatkozó védelmi törekvések beható tárgyalását kívánják annak a kérdésnek, vajjon nem kell-e szintén arról gondoskodnunk, hogy a hazai ipar számára a német piac ellátása biztosítsák és ekkép a belföldi termelés lendítsék, ezenkívül pedig alkudozási anyagot is kell keresni, a végből, vajjon nem lesz-e később lehetséges szerződések megkötése által a kivitel ellen mutatkozó korlátozásokat ledönteni«.

Miután a vámtarifa-reform elhatározott, egy újabb iratban (1878. december 15.) kifejti Bismarck azokat az elveket, melyeket érvényesítve szeretne látni. Első sorban pénzügyi szempontból kell a vámtarifát revisio alá venni, mert míg más államok a vámokból tetemes jövedelmet húznak, addig Németország alig kap valamit ezen jövedelmi forrásból. Nem arról van azonban szó, hogy a birodalom vagy az egyes államok céljaira az adóteher nagyobbítsák, hanem a kívánt pénzügyi reform lényege az, hogy a kikerülhetlen terhek nagyobb része a

kevésbé terhelő indirekt adókra háríttassék át. Ez okból nem egyedül arra kell törekedni, hogy kiszemeltessenek egyes cikkek, melyek nagyobb vámot elbirnak, hanem át kell térni arra az elvre, hogy minden áru, mely a határon át az országba behozatik, vám alá esik, a miként ezt az 1818-ik évi porosz vámtörvény alapelvül fölállította. Ezen általános vámkötelezettség alól kivételnek volna helye azon nyers anyagok számára, melyek mint például a nyers pamut, Németország ipara számára okvetlenül szükségesek, de az országban nem termelhetők, vagy a melyek nem elég mennyiségben és minőségben termelhetnek. Németország statisztikája szerint 3.877 millió márka értékű áru hozatik be, közte pedig 2.853 millió márka vámmentesen, ha ebből az összegből csak 1.400 millió márka vétetik jövőre 5°/o-os vám alá, már 70 millió márka vámjövedelem kínálkozik. A vámtarifának ezen pénzügyi oldala közgazdasági szempontból nem támadható meg. »Nem akarom fejtegetni, ugymond, vajjon a nemzetközi forgalomnak teljes szabadsága, ugy, a mint azt a szabadkereskedés elmélete kívánja, Németország érdekeinek megfelel-e. Mindaddig azonban, a míg a legtöbb állam, melyre forgalmunkkal szorulunk, határait vámsorompókkal zárja el és a vámok emelésére mutatkozó hajlam az uralkodó, igazságosnak és a nemzet közgazdasági érdekeinek megfelelőnek látszik nekem, hogy pénzügyileg oly vámokat vessünk ki, melyek által más államok termékei érintetnek. A jelenlegi vámtarifa tiszta pénzügyi vámokon kívül bizonyos iparágak javára mérsékelt védvámokat tartalmaz. Ezen vámoknak megszüntetése vagy mérséklése kivált az ipar jelen helyzeténél, nem lesz tanácsos; talán némely árucikknél a belföldi ipar nagyon is szenvedő egyes ágainak érdekében — a mint ezt a folyamatban levő iparügyi enquete ki fogja mutatni — magasabb vámok visszaállítása és meghonosítása lesz indokolt. Egyes iparágak számára szolgáló védvámok, kivált akkor, ha a pénzügyi kívánalmak által követett mértéket meghaladják, ugy hatnak, mint a privilegium, és a nem védett iparágak képviselői részéről azon ellenszenvre találnak, melylyel minden privilegium találkozik. Ez az ellenszenv nem támadhat oly vámrendszerrel szemben, mely a pénzügyi érdek által követelt korlát között az összes belföldi termelésnek a belföldi piacon a külföldi termelés felett előnyöket biztosít. Egy ily rendszer semmi tekintetben sem fog nyomasztó lenni, mert hatása a nemzet

valamennyi termelőire egyenlőbben fog megoszlan, mint miként ez egy egyes iparágak javára szolgáló védelmi rendszernél történnék. A népesség kisebbsége, mely egyáltalában nem termel, hanem csak fogyaszt, egy valamennyi nemzeti termelésnek kedvező vámrendszer által látszólag hátrányban van. Ha mindazáltal egy ily rendszernél a belföldön termelt értékek összege nagyobbodik és ez által a nép jóléte egészében fokoztatik, akkor ez végre a népesség nem termelő részeinek és különösen meghatározott pénzjövedelemre utalt állami és községi hivatalnokoknak is előnyére leend; mert az összesség ez esetben azon eszközök felett fog rendelkezni, melyek bizonyos érdekségek kisimitására szükségesek, ha ugyanis a vámnak minden áruczikkre való kiterjesztése folytán az életszükségletek ára tényleg nagyobb lenne. Ily nagyobbodás azonban abban a mértékben — a mint ezt a fogyasztók rendszerint hiszik — nem fog csekély vámnál bekövetkezni, a miként például megfordítva a malom és vágóadó megszüntetése után a kenyér és a hús ára azokban a községekben, melyekben előbb azok az adók fennállottak, nem kisebbedett. A tulajdonképeni pénzügyi vámok, melyek oly tárgyakról szedettek, melyek a belföldön nem termelődnek és melyeknek behozatala okvetlenül szükséges, részben a belföldi fogyasztót fogják terhelni. Azon czikkeknél azonban, melyeket a belföld a fogyasztásnak megfelelő mennyiségben és minőségben előállítani képes, a külföldi termelő fogja viselni a vámot, ha egyáltalában a német piacokon versenyezni akar. Azokban az esetekben, melyekben a belföldi szükséglet fedezésének egy része a külföldi termelésre szorul, a külföldi versenyző kénytelen lesz legalább részében vagy egészében a vámot viselni és eddigi nyereségét ez összeg erejéig kisebbitni fogja. Hogy a vámok oly tárgyaknál, melyeket a belföld is termel, a külföldi termelőt pénzügyi eredményében éri, az kitünik abból az érdeklődésből is, melyet a külföld ily vámok meghonosítása vagy emelése alkalmából tanusítani szokott. Ha a gyakorlati életben tényleg a fogyasztó volna az, kinek terhére esnék a vám, akkor ennek emelése a termelőre nézve egészen közönyös volna. A mennyiben mindazáltal a vám mégis a fogyasztót sújtaná más viszonyokkal szemben, melyek az áruczikkék árainak magasságára hatással szoktak lenni, rendszerint sokkal kisebb jelentőségű. Azon árhullámzásokkal szemben, melyek

a kereslet és a kínálat változatossága következtében gyakran igen rövid idő alatt s egymással közel helyeken mutatkoznak, egy 5—10°/_o-os vám nagy hatással a vételár meghatározásánál nem lehet. Más viszonyok, például a szállítási díjtételek egyenetlensége a vasutaknál szokásos különbözeti díjrendszer-nél, e tekintetben sokkal nagyobb hatással vannak azon praemiumnál fogva, melyet a külföldnek, gyakran a fennálló vám többszörös összegében a német termelők rovására nyújtanak. Ezért azon nézetben is vagyok, hogy a határvámok revisiójával kapcsolatban okvetlenül szükséges a vasuti szállítási díjaknak revisiója is. Jövőre nem tartható fenn az állam- és a magánvasutaknak azon jogosultsága, hogy a birodalom közgazdasági politikájának saját tetszésük szerint versenyt támaszszanak, az egyesült kormányok és a birodalmi tanács kereskedelmi politikáját önkényük szerint neutralisálják és hogy a nemzet gazdasági életét azon ingadozásoknak tegyék ki, melyek az egyes árúknál a magas és váltakozó behozatali praemiumok következtében mulhatatlanul bekövetkeznek. Az általános vámkötelezettség elvéhez való visszatérés a vámpolitikai viszonyok jelenlegi helyzetének megfelel. Miután a kísérlet az Osztrák-Magyar monarchiával új tarifaszerződést kötni, illetőleg a jelenlegit meghosszabbítani meghiusult, ismét visszaléptünk abbéli jogunkba, hogy vámtarifánkat önállóan megállapíthatjuk. A vámtarifának bekövetkezendő revisiójánál csak saját érdekünk lehet irányadó. Ezen érdekünk talán legközelebb tarifaszerződéseknek, a külfölddel való tárgyalásához is fog vezetni. De hogy ily tárgyalások a külfölddel sikeres eredményre vezethessenek, ehhez szükséges, hogy először autonom uton oly vámrendszer alakíttassék, mely az összes belföldi termelést a külfölddel szemben lehető kedvező helyzetbe hozza.«

Megkezdődött a Bismarck által kívánt irányban a tarifareform. Az iparvédvámok mellé az agrárvámok sorakoznak; a védvámok mellé a mezőgazdák toboroztattak; mindkettő egy irányban adta szavazatát, a mezőgazda megszavazta az iparvédvámot, az iparos pedig a gabnavámokat, az állatvámokat és a favámokat. Az 1879-iki vámtarifa után egyik módosítás a másikat követte, míg végre 1887-ben a védelmi irány egész teljességében kifejlődik. Míg a vámok a gabna-neműeknél még az 1879-iki tarifában buza, rozs, zab és hü-

velyeseknél 1 márkát tettek, 1887-ben a buza, rozs és zab 5 márká, a hüvelyesek 2 márká vám alá esnek. A vámtarifa fokozatos felemelése pénzügyi tekintetben meghozta a kívánt eredményt. A vámjövedelem 1878/9-ben 114 millió márká volt, 1887/8-ban pedig 270 millió. De vajjon közgazdasági tekintetben fönn lesz-e tartható ez az állapot; vajjon pénzügyi tekintetben helyes-e, hogy a német lakosság a luxus-cikkekhez tartozó kávénál 45 millió márká vámot fizet és az elsőrendű élelmi cikkül megkívánt gabnánál csupán behozatali vám fejében 57 millió márkát kénytelen fizetni s a vám hatása következtében természetesen a belföldön termelt gabonát is drágábban veszi meg s így az elsőrendű élelmi cikk a vámrendszer folytán óriási mértékben terheli Németország lakosságát, ezt legalább is vitatni kell. Újabb időben mindinkább sűrűbbekké válnak a panaszok a vámpolitika kedvezőtlen hatására nézve; több oldalról fölszólalnak maguk az iparosok is, mert a Németország által meghonosult rendszer más államokban is a vámtételek fokozását vontá maga után s mert ezen rendszernek terjedése következtében a cikkek kivitelében csökkenés mutatkozik. Mit fog Bismarck ezen panaszokkal szemben tenni? Fog-e továbbra is makacsul ragaszkodni föllállított rendszeréhez? Avagy ezt a rendszerét csak arra használja föl, hogy alkalmilag azt áldozatul odaadja azon parlamenti többségnek, mely neki megszavazza a dohány- és szeszmonopoliumot, melylyel azután a birodalom pénzügyeit rendbehozva látja? Mindezek oly kérdések, melyeket a legközelebbi jövő fog megoldani, de a melyek legközelebb okvetlenül megoldásra kerülnek.